

Libellen van de Donk, Maaidonk en Berlarebroek

(deze bijdrage verscheen in een aangepaste vorm in het boek 'De Donk. Natuur & Landschap van de historische Scheldemeander in Berlare. Jan Maertens. Durme vzw 2019. p. 205-212)

Tom Vermeulen, 2019

De historische Scheldemeander vormt van oudsher een waterrijk gebied met kleine en grote waterpartijen. Het hele gebied wordt in het zuiden op natuurlijke wijze begrensd door de Schelde. Deze verscheidenheid aan stilstaande en stromende wateren en de recente natuurinrichtingswerken liggen aan de basis van een rijke libellenfauna. Tot 2012 waren alleen algemene libellensoorten bekend van het gebied.¹ De voorbije zes jaar vestigden er zich enkele nieuwe en zeldzame soorten, in het bijzonder soorten die aan laagveen gebonden zijn. Anno 2018 leven in Berlare Broek en de omgeving van het Donkmeer 30 soorten libellen wat 43% is van alle in België levende soorten.

Berlare Broek

Berlare Broek vormt voor libellen een uitstekend biotoop.

Figuur 1. Een afgesloten rivierarm zoals de voormalige Scheldearm in Berlare Broek vormt een uitstekend biotoop voor een kieskeurige soort als de bruine korenbout. (Tom Vermeulen, 30 mei 2018).

Daar waar de verlandingszone niet bebost is, hebben zich her en der rietkragen gevormd. Omwille van de voedselrijkdom van het water komen vegetatieloze oevers bijna niet voor. De meeste wateren zijn er gegraven of heringericht door de mens en worden gekenmerkt door steile oevers. Het geheel vormt een laagveen-ecosysteem dat enkele voorjaarslibellen herbergt die aan dit laagveen verbonden zijn zoals de smaragdlibel, de vroege glazenmaker, de glassnijder, de bruine korenbout en de variabele waterjuffer.

In Berlare Broek is de smaragdlibel vrij algemeen. In mei en juni kan men de bronskleurige libel met de groene ogen langs rietkragen zien vliegen. Dit zijn meestal mannetjes die patrouilleren op zoek naar vrouwtjes. De smaragdlibel houdt van het matig voedselrijke water in de talrijke vijvers van Berlare Broek en van het struikgewas en bos in de verlandingszones. Ze verkiest net die plassen waar een goed ontwikkelde water- en oeverplantenvegetatie aanwezig is, b.v. met gele plomp en riet. Volgens de rode lijst van de libellen uit 2005² is de smaragdlibel in België momenteel niet bedreigd (categorie N). In het Scheldegebied vertoont de smaragdlibel het voorbije decennium een voorzichtige positieve trend. Smaragdlibellen vliegen nooit in grote aantallen.

¹ Vlaamse Landmaatschappij Regio West, Agentschap voor Natuur en Bos (2012).

² Libellenwerkgroep Gomphus i.s.m. INBO (2005) De Libellen van België; verspreiding – evolutie – habitats.

De vroege glazenmaker is tevens een laagveensoort die in Berlare Broek op vergelijkbare plaatsen als de smaragdlibbel kan worden waargenomen, hoewel de nabijheid van bos voor de vroege glazenmaker van minder belang is. De vroege glazenmaker is een soort van voedselrijke moerassen, sloten, vijvers, meren en verlandingszones met een rijke vegetatie, landschapselementen die zo kenmerkend zijn voor Berlare Broek. Een rijke oeverbegroeiing met riet of lisdodde zijn belangrijk omdat de larven tot ontwikkeling komen tussen de wortels en de ondergedoken waterplanten in de oeverzone. Volgens de rode lijst van de libellen van België uit 2005 is de vroege glazenmaker met uitsterven bedreigd (categorie I). Tot 2005 kwam de vroege glazenmaker enkel nog voor in het uiterste noorden van de provincies Limburg en Antwerpen. Na 2010 heeft de soort zich in Vlaanderen herpakt. In mei 2014 werd de eerste vroege glazenmaker in Berlare Broek gefotografeerd (figuur 2).

Figuur 2. Deze mannelijke vroege glazenmaker, een in 2005 nog met uitsterven bedreigde soort in België, werd in Berlare Broek voor het eerst gefotografeerd in 2014. Sindsdien breidt de soort zich gestaag uit. (Tom Vermeulen, 31 mei 2014)

Het was op dat moment een onverhoopte aanwinst voor het gebied, de eerste in een reeks van zeldzame laagveensoorten die nadien nog zouden volgen. Ondertussen is er van de vroege glazenmaker een stabiele populatie aanwezig. De vroege glazenmaker vliegt echter nooit in grote aantallen.

De glassnijder heeft op Vlaamse schaal een min of meer gelijkaardig parcours afgelegd als de vroege glazenmaker. De glassnijder houdt van de laagveenmoerassen van Berlare Broek. De soort mijdt echter de eenvormige rietgordels. Daarom zijn andere soorten zoals lisdodde, egelskop en biezen in de oevervegetatie belangrijk voor de instandhouding van de glassnijder. In het voorjaar ziet men de glassnijder, de vroege glazenmaker en de smaragdlibbel dikwijls samen vliegen boven de zonnige plassen van Berlare Broek. Op de rode lijst van de libellen van België uit 2005 wordt de glassnijder als kwetsbaar bestempeld (categorie 3). Rond 2005 kwam de glassnijder enkel nog voor in de Kempen. Recent is ze begonnen aan een gestaag herstel. De eerste waarneming van de glassnijder in Berlare Broek dateert van 2011 maar pas in 2017 en 2018 werd de soort er regelmatig gezien. Door die recente evolutie is het nog niet duidelijk of de glassnijder in staat zal zijn om hier stabiele populaties uit te bouwen.

De parel aan de kroon en de meest recente aanwinst voor Berlare Broek is de bruine korenbout, een vanouds bekende maar zeer lokale libel van de oude rivierarmen en kreken van Schelde en Rupel. Het is niet geheel duidelijk waarom deze soort zo lokaal voorkomt en zich duidelijk minder snel verspreidt dan de hiervoor besproken laagveensoorten. Wat we wel weten is dat de bruine korenbout brede zomen van hoge waterplanten nodig heeft voor haar instandhouding. Omdat haar stekelige nimfen vrij goed bestand zijn tegen vispredatie koloniseert de bruine korenbout in Berlare Broek visrijke plassen die voor andere libellen moeilijker in te nemen zijn. Op de rode lijst van de libellen van België uit 2005 wordt deze soort als bedreigd gecatalogiseerd (categorie 2). Een historisch bastion voor de

bruine korenbout vormen de polders van Kruibeke, Bazel en Rupelmonde. Er zijn recente indicaties dat de soort haar leefgebied uitbreidt stroomopwaarts van Durme en Schelde. De bruine korenbout werd in Berlare Broek voor het eerst opgemerkt in 2017. In 2018 werden talrijke exemplaren waargenomen (figuur 3) en de soort lijkt zich er voorlopig te vestigen. Of de bruine korenbout zal standhouden is echter onduidelijk.

Figuur 3. Een mannelijke bruine korenbout zit op de uitkijk langs de oever van de voormalige Scheldearm in Berlare Broek. Dit mannetje heeft reeds gepaard met een vrouwtje wat te zien is aan de zwarte krassen op het lichtblauwe achterlijf. (Tom Vermeulen, 30 mei 2018)

Onder de juffers is de variabele waterjuffer de kenmerkende laagveensoort van Berlare Broek en omgeving. Deze soort is in het Waas- en Scheldeland opvallend zeldzaam hoewel ze op de weinige vindplaatsen lokaal talrijk kan zijn. Enkele beschutte en door zon beschenen voormalige turfputten in Berlare Broek vormen de geschikte habitat voor mediterrane soorten zoals de vuurlibel en de gaffelwaterjuffer.

De gaffelwaterjuffer is een mediterrane soort die tot voor kort in België geen duurzame populaties had. Deze soort vindt in de zon beschenen waterpartijen van Berlare Broek een geschikt warm microklimaat voor haar voortplanting. Zonnende exemplaren kunnen gemakkelijk worden waargenomen in de vegetatie langs de wandelpaden tot 100 m ver verwijderd van het water (figuur 4). De gaffelwaterjuffer profiteert van de beschutting en de goed ontwikkelde, zowel drijvende als ondergedoken waterplantenvegetatie in de vijvers.

Figuur 4. Een mannelijke gaffelwaterjuffer rust in de vegetatie langs een vijver in Berlare Broek. Het is een zuidelijke soort die pas onlangs Vlaanderen binnenkwam vanuit Noord-Frankrijk. © Tom Vermeulen, 30 mei 2018.

Hetzelfde geldt min of meer voor de vuurlibel die België heeft veroverd na 1990 en waarvan men vooral de opvallend rode mannetjes kan zien vliegen laag boven het wateroppervlak van de meest zonnige turfputten van Berlare Broek.

Donkmeer en Reservaatzone Donkmeer

De grotere wateren van het Donkmeer en ook Nieuwdonk worden gekenmerkt door een lichte golfslag die voor extra zuurstof in het water zorgt (figuur 5). Vooral aan de vijver van Nieuwdonk komen zandige oevers voor met relatief weinig drijvende of ondergedoken waterplanten die aantrekkelijk zijn voor de plasrombout en de blauwe breedscheenjuffer.

Figuur 5. Aan het Donkmeer kan men libellen van grotere wateren waarnemen zoals de plasrombout, de blauwe breedscheenjuffer en de zuidelijke keizerlibel.

De plasrombout is een lentesoort die men typisch zonnend aantreft op zandpaden langs het water (figuur 6). De larven leven ingegraven in een bij voorkeur fijnzandige bodem. Het behoud van kale zandige oevers aan het Donkmeer is dus belangrijk voor haar instandhouding. De soort is niet bedreigd op Belgische schaal maar is lokaal niet zo algemeen omwille van het specifieke leefgebied.

Figuur 6. Een mannelijke plasrombout rust op een warme zanderige bodem. (Tom Vermeulen, 10 juli 2013)

De blauwe breedscheenjuffer is een soort van zuurstofrijk, vaak zwakstromend water. In het projectgebied vindt men deze soort bij de grotere plassen (en in mindere mate langs de Schelde). Rustende vrouwtjes kan men verder van het voortplantingswater vinden, zoals in de graslanden van de Reservaatzone Donkmeer. Ook deze soort is in België niet bedreigd en lokaal vrij algemeen. Door de lokale aanwezigheid van bos in combinatie met rietkragen langs de oever, vormt het Donkmeer sinds kort een geschikt leefgebied voor de zeldzame zuidelijke keizerlibel. Een patrouillerend mannetje werd er voor het eerst waargenomen in de late lente van 2017. De soort werd enkele keren terug gezien in 2018. Het is een zuidelijke soort die profiteert van het warmer wordende klimaat. Ze doet het ook goed op Belgische schaal. Het behoud van kleine bossen met wilg en els enerzijds en rietkragen anderzijds is belangrijk voor deze soort.

De tweevlek is een historische soort van het Donkmeer. Ernest Rousseau vermeldt dit al in 1919.³ In die tijd werden hier larven gevonden. Sindsdien werd de soort er niet meer waargenomen. Nu komt de zeldzame tweevlek enkel nog voor in het zuiden van de provincies Henegouwen en Namen (figuur 7). Komt de tweevlek ooit nog terug?

³ Rousseau E. (1919)

Figuur 7. De tweevlek is een historische soort van het projectgebied die er na 1919 niet meer werd gezien. (Geert De Knijf, 26 mei 2018)

De sloten in de Reservaatzone Donkmeer zijn bijzonder vegetatierijk met zeldzame soorten als kikkerbeet en melkeppe (figuur 8). In het voorjaar kan men langs de sloten mannetjes van de vroege glazenmaker en de glassnijder zien patrouilleren.

Figuur 8. De sloten in de Reservaatzone Donkmeer herbergen een bijzondere vegetatie wat tal van libellen aantrekt. De zeldzame vroege glazenmaker heeft zich hier in 2014 voor het eerst gevestigd en wordt er sindsdien jaarlijks waargenomen. Ook de vrij zeldzame variabele waterjuffer heeft hier een thuis gevonden. (Tom Vermeulen, 6 mei 2017)

Tot 2012 vond men er nog de koraaljuffer maar nadien werd ze niet meer gezien. Dit is een zeer lokale soort van ondiep stilstaand water in heide- en veengebieden. De larven hebben een fijnkorrelige bodem nodig en een veenmostapijt zodat ze zich kunnen ingraven. Wellicht is de soort hier verdwenen.

Wel aanwezig is de variabele waterjuffer, een kensoort van laagveenplassen. Ze heeft een goed ontwikkelde en structuurrijke water- en oeverplantenvegetatie nodig met zowel drijvende als ondergedoken waterplanten. De sloten van de Reservaatzone Donkmeer vormen een ideale habitat (figuur 9). Op de rode lijst van de libellen van België uit 2005 wordt de variabele waterjuffer als bedreigd gecatalogeerd (categorie 2).

Figuur 9. Een vrouwelijke variabele waterjuffer rust op een rietblad in de Reservaatzone Donkmeer. (Tom Vermeulen, 6 mei 2017)

Op geschikte momenten kunnen de sloten van de Reservaatzone krioelen van libellen. In mei is het de beurt aan de vuurjuffer die dan massaal de sloten uitsluit (figuur 10). Het is een algemene soort van vegetatierijk water dat beschut gelegen is.

Figuur 10. De vuurjuffer is de eerste libel van het voorjaar in de Reservaatzone Donkmeer. (Tom Vermeulen, 1 juni 2013)

Vanaf eind juni is het dan weer de beurt aan de bloedrode heidelibel die er met honderden exemplaren tegelijk kan rondvliegen. Bij het uitsluipen zijn de mannetjes nog geel (figuur 11), nadien worden ze bloedrood. Het is een algemene soort van voedselrijk water en natte milieus.

Figuur 11. Uit de sloten van de Reservaatzone Donkmeer sluipe op hun piekmoment honderden exemplaren van de bloedrode heidelibel, een algemene soort die gebonden is aan vochtige milieus. Dit mannetje is pas uitgeslopen en moet nog zijn bloedrode kleur krijgen. (Tom Vermeulen, 18 juni 2017)

Tot slot

Al bij al vormt het Scheldeland ter hoogte van Berlare en Overmere een gebied met een rijke libellenfauna die vooral de voorbije jaren diverser is geworden. Verschillende soorten die er nu worden aangetroffen staan op de rode lijst van de libellen van België en stellen specifieke eisen aan hun leefgebied. Een gericht beheer is daarom van cruciaal belang voor het behoud van die diversiteit. Tabel 1 geeft een volledig overzicht van de libellenfauna van het gebied.

Nr.	Libellensoort	Plaats van voorkomen
1	Azuurwaterjuffer - <i>Coenagrion puella</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
2	Blauwe breedscheenjuffer - <i>Platycnemis pennipes</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek
3	Blauwe glazenmaker - <i>Aeshna cyanea</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
4	Bloedrode heidelibel - <i>Sympetrum sanguineum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
5	Bruine korenbout - <i>Libellula fulva</i>	Berlare Broek
6	Bruinrode heidelibel - <i>Sympetrum striolatum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk

7	Gaffelwaterjuffer - <i>Coenagrion scitulum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek
8	Gewone oeverlibel - <i>Orthetrum cancellatum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
9	Gewone pantserjuffer - <i>Lestes sponsa</i>	RZ Donkmeer
10	Glassnijder - <i>Brachytron pratense</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
11	Grote keizerlibel - <i>Anax imperator</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
12	Grote roodoogjuffer - <i>Erythromma najas</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
13	Houtpantserjuffer - <i>Chalcolestes viridis</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
14	Kanaaljuffer - <i>Erythromma lindenii</i>	RZ Donkmeer, Berlareborek
15	Kleine roodoogjuffer - <i>Erythromma viridulum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
16	Koraaljuffer - <i>Ceriagrion tenellum</i>	RZ Donkmeer
17	Lantaarntje - <i>Ischnura elegans</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
18	Paardenbijter - <i>Aeshna mixta</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
19	Plasrombout - <i>Gomphus pulchellus</i>	RZ Donkmeer, Maaidonk
20	Platbuik - <i>Libellula depressa</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
21	Smaragdlibel - <i>Cordulia aenea</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
22	Tengere grasjuffer - <i>Ischnura pumilio</i>	Berlare Broek
23	Variabele waterjuffer - <i>Coenagrion pulchellum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek
24	Viervlek - <i>Libellula quadrimaculata</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
25	Vroege glazenmaker - <i>Aeshna isoceles</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
26	Vuurjuffer - <i>Pyrrhosoma nymphula</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
27	Vuurlibel - <i>Crocothemis erythraea</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek, Maaidonk
28	Watersnuffel - <i>Enallagma cyathigerum</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek
29	Weidebeekjuffer - <i>Calopteryx splendens</i>	Berlare Broek
30	Zuidelijke keizerlibel - <i>Anax parthenope</i>	RZ Donkmeer, Berlare Broek

Tabel 1. Volledige lijst van libellen van het Scheldeland in Berlare en Overmere: gebieden RZ Donkmeer, Berlare Broek en Maaidonk (2018).